

*Богдановіч І.А.
(Сімферопаль, Украіна)*

ГАЗЕТА «ТЕРДЖИМАН» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІІ РЕФОРМАТОРСЬКІХ ПРОЦЭСІВ У МУСУЛЬМАНСЬКІЙ ГРОМАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІІ

Для аб'ектыўнага навуковага аналізу праблемы, безперэчна, трэба зрабіць огляд джерел, на якія ёсць магчымасць спірацца. Саме яны могуць слугавати тым матэрыялам, на якому грунтуецца будзь-яка навукава работа. Розшырэння колькасці джерел бази паклікана ввесці да навуковага абігу нову, цікаву та неабходную, інфармацыю. Вона у комплексе з історыяграфічным навуковым надбаннем дазваляе зрабіць навуковае дослідажэння якасным та аб'ектыўным.

Головным джерелам даной статты ёсць, безперэчна, газета «Терджиман». Кілька разоў навуковцы наголашувалі на тому, што впершыню ввелі яе публікацыі да навуковага абігу, і, такім чынам, прэтэндуюць на роль першовідкрывачів выдання [1]. Але фактычна дослідажэння, прынамні ў свеце, з гэтай праблематыкі не прыпыняліся. Міняліся толькі іх інтэнсіўнасць та якасць. Отжэ, гаворыць про введэння ў навуковы абіг матэрыялів газеты «Терджиман» прынамні некорэктна, бо навіць за часів радянскай влады ў СРСР матэрыялы «Терджиману» выкарыстоўваліся ў прапагандысцкіх антырелігійных та антыбуржуазных публікацыях. Повны комплект газеты був відносна даступны ў навуковых залах Ленінградскай публічнай бібліятэкі ім.М.Є.Салтыкова-Щедрына (ніні Расійская нацыянальная бібліятэка) та Масковскай навуковай бібліятэкі ім.В.І.Леніна (Расійская дзяржавная бібліятэка). До речі, майжэ повны комплект «Терджиману» зберігся ў бібліятэцы Гельсінскага універсітэту. Саме це дазволіло західным ученым-радыянолагам карыставацца яе матэрыяламі. До того ж досіць солідны комплекты «Терджиману» зберігаюцца ў Туреччыні, Францыі, США та іншых краінах.

Інер неабходна разглянуць прыныпове пытаньня про ступінь даставірнасці такога выдання, яким у даному выпадку выступае газета «Терджиман». Вона не адне дзесяціліття була майжэ адным з першых выданняў на тэрахах Расійскай імперыі. Даставірнасць была досіць вясюкою. Про це свідчаць, напрыклад, цензурны дакументы. Саме органы цензурнага кантролю, які існавалі ў дзяржаве, не дазвалялі размісцываць малодаставірну або прапагандысцкую інфармацыю. А кантроль був дужэ серыозны та навіць больш прыскіплівы, ніж для суто расійскіх выдань. Це паяснювалася, у тому ліслі, і зберажэннем іміджу Расійскай імперыі ў очах закордонных мусульман.

Серед цензорів выдання можна зустрэці ім'я відатнага вітчызнянага сходазнавця-пюркалога професора В.Д.Смірнова, яке може уособляваць навукову прыныповісць історычнай навуцы на межы ХІХ – ХХ ст. Усі больш-менш некорэктны матэрыялы вилучаліся ним або зазначаліся ў доповідях Санкт-Пётэрбурзькага комітэту ввутрышняй цензуры.

Це, у сваю чэргу, прыводіло до доган місцевому цензору ў Сімферопалі, яким довший час був відомы вчений-арыенталіст та педагог І.І.Казас. Отжэ, кантроль учены-сходазнавцаў, відомых сваёю прыныповою та аб'ектыўною пазыцыяю, може бути вызнаны за відповідны ступінь даставірнасці. Крім того, выдавніцтва за негатыўных абставаін могуць всагалі быць пазбавлене права друку, чым, безперэчна, переймаваць сам І.І.Аспрынскы [2].

Про ступінь довіры до «Терджиману» свідчаць лісленны пазысланьня іноземных

органів преси, які передруковували матеріали, що стосувалися стану мусульманських народів Російської імперії. Як уже говорилося, статтями газети «Терджиман» користувалися європейські та російські сходинкові наукові часописи.

Серед східних періодичних видань, які постійно передруковували матеріали газети «Терджиман», треба виділити найбільш впливові. Сам І.Гаспринський називав серед них турецькі «Ікдам» («Завзятість»), «Ватан» («Батьківщина»), «Хізмет» («Служіння»), «Діккат», перські та арабські «Гайрет», «Агонк», «Заман», «Каір», «Ніл», «Ахтер», «Наасурі» [3].

Очевидно, видавнича політика єдиної тюркомовної газети у Російській імперії змушувала редакцію постійно слідкувати за інформацією про всі більш-менш цікаві події, які відбувалися у житті тюрко-мусульманської умми країни. Це була дуже копітка та важка робота, але «Терджиман» її виконував досить сумлінно.

По-перше, редакція газети постійно аналізувала необхідну інформацію в російськомовних виданнях різного гатунку та напрямку. По-друге, вона користувалася безпосередніми кореспонденціями з місць подій, що давало змогу створювати свою власну мережу й знайомити читачів із новинами «з перших рук». По-третє, регіони, де передплачували та читали газету «Терджиман», свідчать про досить широку географію її розповсюдження. Саме ці важливі фактори дозволяють стверджувати, за слушною думкою О.Акчокракли, що ця газета стала свосвідним загальнотюркським музеєм, академією та енциклопедією громадського і культурного життя [4].

Суцільний аналіз публікацій видання І.Гаспринського дозволяє виділити серед російських видань центральні, регіональні та національні. Матеріалами саме цих газет та часописів широко користувалася газета «Терджиман».

У числі центральних газет ще у програмних документах газети «Терджиман» згадувалися, насамперед, столичні офіційні: «Правительственный вестник» та «Сенатские ведомости» [5]. Крім них, редакція користувалася новинами - «Известия министерства земледелия и государственных имуществ», «Санкт-Петербургские ведомости», «Московские ведомости», «Journal de St.Petersbourg» тощо. Крім того, газета використовувала матеріали регіональних офіційних видань: «Ведомости Одесского градоначальства», «Пермские губернские ведомости», «Семиреченские областные ведомости», «Степной край», «Таврические губернские ведомости», «Туркестанские областные ведомости», «Уфимские губернские ведомости», «Харьковские губернские ведомости» тощо. До того ж в редакції активно цитувалися загальноросійські різноматичні періодичні видання: «Биржевые ведомости», «Гласность», «Женское дело», «Зеркало», «Неделя», «Новое время», «Новости», «Рассвет», «Россия», «Русская жизнь», «Русские ведомости», «Русский инвалид», «Русский курьер», «Русское обозрение», «Русское слово», «Русь», «Свет», «Слово», «Торгово-промышленная газета». Найбільш цікаві відомості про життя мусульман країни, безперечно, треба було шукати у місцевих газетах, де компактно мешкали представники насамперед тюркських народів: «Бакинские известия», «Виленский вестник», «Волжский вестник», «Волжский листок», «Волжско-Камский край», «Иркутские ведомости», «Кавказ», «Казанский телеграф», «Каспий», «Киргизская газета», «Костромской листок», «Крым», «Крымский вестник», «Крымский курьер», «Курьер». «Окраина», «Оренбургский листок», «Русский Туркестан», «Салгир», «Самарский вестник», «Севастопольский листок», «Сибирский

вестник», «Ташкентская туземная газета», «Тифлиссский листок», «Южный край». Інколи «Терджиман» выкарыстоўваў інфармацыю з нацыянальных перыядычных выданняў, такіх, напрыклад, як азербайджанскі «Кешкуль», «Зія-і Кавказ» та вірменомовна «Мшак».

У сваёй рабоце рэдакцыя «Терджиману» спіралася й на келька іноземных выданняў. Насамперед, це былі турецькі «Ікдам», Маглюмат», «Себах», «Хідмет», тюркомовні - боснійская «Ватан», болгарская «Диккат», егіпетская «Тюрк», бухарская «Асхабад», індыйскі «Найса ахбар» та «Амрика базар петрака». Серед еўрапейскіх газет треба зазначыць французскі «Temps», «Matin», німецкі «Koenigsberger hartungsche zeitung», «Post», «Neue freie presse», англійскі «Daily chronicle», «Standart» та «Morning post».

За разрахункамі В.Ю.Ганкевіча, газета «Терджиман» разповсюджувалася у крымскіх містах Бахчисарай, Сімферополь, Євпаторія, Керч, Ялта, Карасубазар тощо. Автор такж зазначае, що выдання перадплачуваўся «майже у всіх губерніях і велікіх містах Російскай імперіі».

Газета читалася та абгаворювалася у такіх містах і рэгіонах Російскай імперіі: Санкт-Пётэрбург, Москва, Агдаш, Аксьоново, Альметьево, Астрахань, Асхабад, Баку, Бузулук, Верхньоуральск, Слабуга, Ірмз, Казалінск, Казань, Касімов, Кіў, Ніжній Новгород, Новій Маргелан, Нуха, Одеса, Омськ, Оренбург, Орськ, Оса, Перм, Пётропавловск, Ростов, Самара, Смоленск, Стерлітамак, Суми, Ташкент, Тіфліс, Троїцк, Тюмень, Уфа, Фастово, Харків, Челябінск, Чістополь, Шуша; у сёлах та аўлах Астраханскай, Вятскай, Самарскай, Саратовскай, Оренбургскай, Уфимскай, Казанскай, Пермскай, Тамбовскай, Тобольскай губерній і Дагестану [6].

Веліку зацікавленісьць доследнікіў може выклікаці мережа власніх карэспандэнтаў та допісвачів газеті «Терджиман». Повній аналіз самэ ціеі інфармаціі може довесці, що выдання было загалютюркскэ (у межах Російскай імперіі). Тількі геаграфія та імена відоміх і майже невідоміх журналістаў, учителяў, духівнікаў, купцаў, мурз, беіў та ішніх може свідчыці про певну вьсестановісьць выдання. Такім чыном, можна гаворыці про те, що допісвачамі выдання І.Гаспрінскаго былі прэставнікі майже усіх тюрк-мусульманскіх народаў та більшості ішніх этносаў, які сновідувалі ісламскэ віровчэння. Серед найбільш прэставнічкіх треба зазначыці крымскіх, касімівскіх та повольскіх татар, башкір, узбеків, казахіў, кіргызів, азербайджанцаў, туркменів, тюркіў ішніх рэгіонаў, нетюркомовніх народаў Північнаго Кавказу та Середняй Азіі тощо.

Сынтэзувавішы велічэзні шары опублікаваніх матэрыялаў за геаграфічным прынцыпам, можна віділіці власніх карэспандэнтаў газеті «Терджиман». Спісок в асновному выглядае так: Астрахань (імам Алі Хамзін), Ахалкала (У.Ногман-заде), Ахалціх (Ш.Міраласэ, мулла Файзулла Алі Ефенді-заде, хафіз ефенді Шейх-заде), Баку (Аббас Кулі Д., Шеріф бек Аліев, Лейлі ханым, Гарун Султанов, Наріман Наріманов, М.Ефендіев, Урфі-заде), Баталпашінск (Омар ефенді Мекеров), Баян (Садукас Муса оглу Чурманов), Бухара (Діндаров Касим), Бухара (Нізамутдін Сабітов), Верній (Гузаіров Абдуль-Гані, Ефлятун Шаріпов), Владикавказ (Ебу-Бекір Самі), Ерівань (Ферідун Карчалінскіі), Зайсанскіі пост (Веліулла Анваров), Закаспійскіі пост (мулла Веліулла Тахватулла оглу), Зіргань (Тулунізін Хайрулла), Зірганска (молла Хайрулла), Ілецка зашціта (Утаков Зіядін), Казалінск (Хасан Кутлубулатов, Ебу-Бекір Саліхов), Казань (Ахмед Сафа Сабітов, Ахмед Х., Галісэв Магомеджан, Габдулла Губасэв, Сабіджан

Абдульгазізов), Каркаралінськ (Бікмстєв Хамідулла), Карс (казій Алі ефенді, Курбан ага), Касімов (Хамільулла, А.Р.Ібрагімов, імам Ібрагім ефенді Алтинбаєв), Кузнецьк (Юсуф Канаді), Кустанай (Хуснетдін Аюпов), Нахичевань (М.Халілев, Д.Султанов, Султан-заде), Нова Казанка, Букєєвська орда (Султан Зюлькарней Нураліханов), Нуха (Ахмед бек Куткашинський, М.Баданов, мулла Гасан Тагіров, Г.Візіров, Мустафа Бедалов), Орськ (Лутфулла Надиров, Закір Рамєїв, Юсуфбаїв Шеріф бай), Павлодар (М.Сагідов), Пенза (Муса Акджигіт, Абдул Лятіф Мишкін), Петропавловськ (хаджи Еюб Рахметбаєв, М.А.Мустаєв), Ростов-на-Дону (Магомел Загер Бігєєв), Сальяні (М.А.Ібрагімов), Санкт-Петербург (ахун Баязитов), Саратов (Курамшин), Семіпалатинськ (ахун Мунасіпов), Сендуково (імам Джемалетдін), Сибірськ (ахун Магомед Шакір Гафаров, Магомед Садик Хамзін), Стерлітамак (М.Махмудов), Тара (Ібрагімов), Тифліс (Наріманов С., С.Велібєков, А.Гаїбов), Томськ (Тонконогов А.), Троїцьк (Мухамед Хасан), Тюмень (Муслімов Абдулла), Уральськ (бій Девлет Джанбеков, імам Ферід Ширванов), Усть-Каменогорськ (Іскендер Мірза, Джамалетдін Шамсетдін оглу), Уфа (кадії Різаєтдін Фахретдінов, ахунд Хайрулла Османов Селім Уметбаєв, Муса Хабібуллін), Форт Олександровськ (мулла Джума Ніяз), Хунзах (М.Велізаде), Чистополь (Абдусалімов), Ялутуровськ (мулла Хамідулла Сейфулла оглу).

До того ж треба сказати, що доцентрові тенденції, які уособлювала газета «Терджиман», дозволили поставити перед тюрко-мусульманською спільнотою питання про розвиток красного письменства та журналістики. Фактично видання стало своєрідним полігоном для створення їх основних газетярських, журналістських та багатьох літературних жанрів. В останньому випадку мова може йти про відродження, розвиток та створення багатьох сучасних жанрів тюркомовного красного письменства.

Власне літературна творчість дозволяла І.Гаспринському пропагувати важливі питання сучасного життя тюрко-мусульманських народів, окреслити шляхи та шукати методи їх вирішення. У даному випадку його художній доробок активно сприяв реформуванню просвіти та громадського життя одновірців, принаймні Російської імперії. Так, серія творів про пригоди Молли Аббаса Франсові розкритикувала стан суспільного життя мусульман («Африканські листи», «Країна амазонок»), паочно показала приклад європейської науково-технічної цивілізації («Французькі листи») та запропонувала новий шлях вирішення нагальних питань, які турбували обновленську інтелігенцію тюркських народів країни («Французькі листи», «Країна Спокою»). Або, наприклад, новела «Горе Сходу» у літературній формі розкриває причини занепаду колись блискучої та просвітницької ісламської цивілізації. Чи твір «Арелан Киз», який розкриває один із героїчних епізодів боротьби проти поневолювачів. Разом із ним у незакінченому оповіданні «Строптивая» на громадське обговорення були поставлені питання про місце жіноцтва у сучасному ісламському суспільстві тощо.

Основною тематикою газети «Терджиман» були питання просвіти; реформування системи традиційної мусульманської освіти; перебудови органів конфесійного самоврядування; створення мережі громадських, а потім й суспільно-політичних організацій; розвитку художньої літератури тюркських народів Російської імперії тощо. Все це дозволяє стверджувати, що газета І.Гаспринського відіграла неабияку роль у культурному житті мусульман країни, була своєрідним керманічем прогресивної її частини.

Отже, треба підкреслити, що матеріали газети «Терджиман» є репрезентативним історичним джерелом, якість якого, певною мірою, забезпечили видатні російські сходознавці-цензори В.Д.Смирнов та І.І.Казас. Вони базуються на численних публікаціях багатьох сучасних російськомовних, національних та іноземних періодичних видань і власних кореспонденцій, які відображали стан громадського та культурного життя майже усіх тюрко-мусульманських народів Російської імперії. Художня література, надрукована на шпальтах газети «Терджиман», відображала основні проблеми суспільного життя тюркських та інших етносів, які сповідували ісламське віровчення.

Це дає всі підстави стверджувати, що матеріали газети «Терджиман» є цінним джерелом для наукового висвітлення стану громадського та культурного життя тюркомовних народів Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аблаев Э.А. Прогрессивные педагогические идеи крымских татар второй половины XIX – начала XX веков. (На материале педагогического наследия Исмаила Гаспринского): Дисс... докт. пед. наук: 13.00.01.– Ташкент, 1991.– С. 16; Горошков Н.П. Процесс становления и развития пантюркизма (Историко-политологический анализ): Дисс... канд. полит. наук: 23.00.02. – Воронеж, 1997. – С. 7.
2. Ганкевич В.Ю. На службе правде и просвещению. Краткий биографический очерк Исмаила Гаспринского (1851 – 1914). – Симферополь: Доля, 2000. – С. 215 – 235.
3. Гаспринский И. Русско-восточное соглашение. Мысли, заметки и пожелания. – Бахчисарай: Изд-во типо-литогр. газ. «Переводчик», 1896. – С. 8.
4. Fisher A.W. Ismail Gaspirali. Model Leader for Asia// Tatars of the Crimea. Their Struggle.– Durham – London, 1988. – P. 12 – 13.
5. Ганкевич В.Ю. На службе правде и просвещению. Краткий биографический очерк Исмаила Гаспринского (1851 – 1914). – Симферополь: Доля, 2000. – С. 113, 117, 118.
6. Ганкевич В.Ю. На службе правде и просвещению. Краткий биографический очерк Исмаила Гаспринского (1851 – 1914). – Симферополь: Доля, 2000. – С. 124 – 125.

Поступило в редакцию 13.02.2002 г.

*Бородин С.В.
(Симферополь, Украина)*

ЗЕМЛИ СПЕЦНАЗНАЧЕНИЯ И СПЕЦИСПОЛЬЗОВАНИЯ В КРЫМУ В 20-Х ГОДАХ

Земельный кодекс отнес к разряду земель спецназначения земли, находившиеся под лесами, горными разработками, железными дорогами, крепостями и другими военными сооружениями. Эти земли находились в управлении соответствующих ведомств на основании особых о том правил [1].

Среди земель спецназначения в Крыму наибольшую площадь занимали лесные территории, расположенные в предгорных и горных районах. Они составляли